

DE DRIE NSB-BURGEMEESTERS VAN PURMEREND (1944-1945) tekst Ruud Luiks

Pieter Kikkert is bijna een jaar burgemeester van Purmerend (circa 6.000 inwoners) als het Duitse leger op 10 mei 1940 ons land binnenvalt. Na vijf oorlogsdagen geeft Nederland zich over. Kikkert en zijn ruim duizend collega-burgemeesters worden langzaam maar zeker marionetten van de nieuwe Duitse machthebbers. Steeds meer Purmerenders vinden dat Kikkert het ze teveel naar de zin maakt. In het voorjaar van 1944 roept hij Purmerendse mannen op voor werkzaamheden voor de Duitse Wehrmacht. Hij waarschuwt voor harde maatregelen als ze niet verschijnen, want volgens Kikkert is dit werk 'een landsbelang'. In mei circuleert een anoniem pamflet in Purmerend waarin Kikkert wordt beschuldigd van verraad van zijn bevolking. Hij duikt in de nacht van 5 op 6 juni 1944 met zijn gezin onder; de wethouders Jan Lieuwen en Thomas Lansdaal volgen zijn voorbeeld. Purmerend heeft in de elf maanden tot de bevrijding begin mei 1945 nog drie burgemeesters, allen lid van de NSB (Nationaal-Socialistische Beweging): ir. Hendrik August van Baak uit Bussum, de Purmerendse winkelier Gerard Gouda en zakenman Petrus Lambertus Lagerweij uit Nieuwer-Amstel (het huidige Amstelveen). Een van hen overleeft de oorlog niet. Wie zijn deze mannen, hoe gedragen zij zich als burgemeester, en hoe is hierover na de oorlog geoordeeld in het kader van de bijzondere rechtspleging?

'Regeeringsloze stad'

De commissaris van de provincie Noord-Holland mr. Albert Johan Backer stelt na het vertrek van Kikkert vanaf 7 juni 1944 de NSB'er Hendrik van Baak aan als waarnemend burgemeester van Purmerend. Hij is vanaf 11 november 1944 ook burgemeester van Edam, waar de 'Dorpsboerenleider van den Landstand' Jan de Boer (van Niek) zijn adjudant en adviseur is. Van Baak is geboren op 4 oktober 1881 in Nederlands-Indië; zijn vader is daar resident, een hoge bestuurder. In 1889 keert het gezin terug naar Nederland. Na de middelbare school studeert Van Baak elektrotechniek. Hij trouwt op 31 augustus 1921 in Dresden met de Duitse Hertha Thekla Anna Camilla Ladwig (Berlijn, 1892). Zij, blond en klein van stuk, staat vanaf 1916 ingeschreven in

Amsterdam en is 'huishoudster'. Van Baak en Ladwig wonen vanaf 1926 in Bussum, waar hij directeur is van een elektrotechnisch bureau. Hij is in de jaren dertig lid van het Verdinaso (Verbond van Dietsche Nationaalsolidaristen), een antisemitische en antiparlementaire beweging, die ijvert voor het samengaan van Nederland, België en Luxemburg. Op 9 november 1940 gaan deze beweging en haar leden op in de NSB. Van Baak is actief als Kring-Vormingsleider van de NSB. Na zijn benoeming in Purmerend verblijft Van Baak kort in Café-Restaurant Van der Woude aan het Tramplein; daarna betrekken hij en zijn vrouw de burgemeesterswoning Villa Ramhof, Jaagweg 3. De Purmerenders merken al snel dat ze van Van Baak niet veel goeds kunnen verwachten. Hij voert trouw Duitse opdrachten uit en deinst niet

NSB-burgemeester van Purmerend Hendrik van Baak.

Jan de Boer (van Niek).

terug voor dreigementen en harde maatregelen. Ze geven hem de weinig vleiene bijnaam 'Hangwang'. In een pamflet dat Van Baak op het raadhuis op de Koemarkt plakt, noemt hij zichzelf een 'overtuigd aanhanger van de nieuwe orde en den nieuwen tijd.' Een van zijn eerste daden is het posteren van twee leden van de Landwacht [korps van bewapende NSB'ers die vooral worden ingezet voor de opsporing van illegale activiteiten, verzetsmensen en on-

KP-leider Egbert (Bert) Snijder uit Edam.

Klaas de Boer, rechterhand van Egbert Snijder en chauffeur van de KP.

Piet Blokker, boterhandelaar en chauffeur van burgemeester Van Baak.

derduikers - RL] voor het raadhuis. Volgens Van Baak is Purmerend een 'regeeringsloze stad, alwaar onder het Gemeentepersoneel letterlijk NIEMAND is, die de nieuwe orde maar eenigermate is toegedaan.' Hij vindt tot zijn grote verbazing in het raadhuis wel een grote Nederlandse vlag maar niet de rood-zwarte NSB-vlag. Middenstander Gerard Gouda wordt snel benoemd tot wethouder-loco-burgemeester. Van Baak vordert de auto van de plaatselijke boterhandelaar Piet Blokker, die hij dwingt om als zijn chauffeur te fungeren.

Drie Edammers

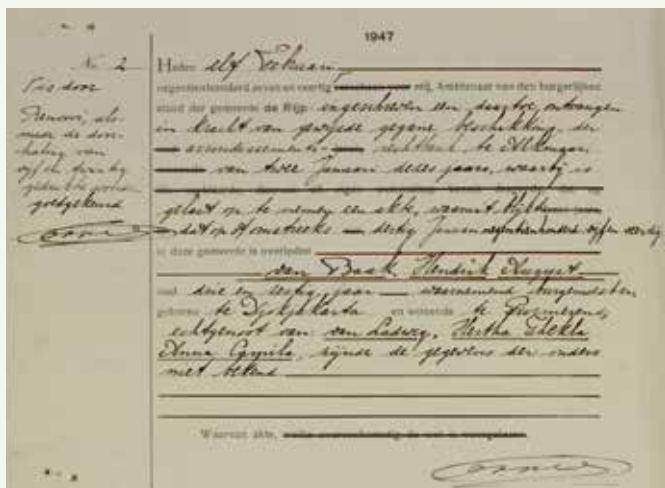
In het najaar van 1944 pleegt de verzetsgroep KP (Knokploeg) Waterland een reeks overvallen waarbij duizenden bonkaarten worden buitgemaakt. Op 8 december 1944 is melkfabriek Hollandia in Purmerend aan de beurt. Deze 'kraak' levert honderd grote zakken suiker op, honderd kilo per stuk. De Duitsers nemen wraak door een week later drie gevangenen uit Amsterdam voor het hek van Hollandia dood te schieten. KP'ers, gestoken in politie-uniformen, halen eind december 1944 ook het bevolkingsregister weg uit het raadhuis op de Kaasmarkt. Van Baak is woedend over deze drieste verzetsdaden. De maat is voor hem vol nadat KP'ers op 27 januari 1945 drie Edamse jongemannen bevrijden terwijl twee politiemannen hen in opdracht van Van Baak lopend naar

de *Sicherheidsdienst* (SD) in Amsterdam brengen. Ze zijn gearresteerd voor het kappen en vervoeren van bommen. KP-leider Egbert Snijder verwacht Duitse vergeldingsacties. Hij geeft de KP'er Maarten Buijten opdracht om Van Baak af te luisteren. Hij verstopt zich in de vroege ochtend van maandag 29 januari 1945 in een stoffige kast in de burgemeesterskamer in Edam. Van Baak en De Boer arriveren rond negen uur. De boerenleider vertelt Van Baak dat het verzet voor niemand bang is en noemt wat namen van verzetsmensen. Over de volgorde van de gebeurtenissen hierna verschillen soms de naoorlogse herinneringen en verklaringen van betrokkenen [*de tijdlijn in dit artikel lijkt het meest waarschijnlijk* - RL]. Buijten schrijft een bijna woordelijk verslag van het afgeluisterde gesprek. Vermoedelijk vertelt hij Snijder al wel direct nadat hij zijn luisterpost kon verlaten wat hij heeft gehoord. Die concludeert dat Van Baak en De Boer bijzonder gevaarlijk zijn voor het verzet. Er wordt besloten om ze te ontvoeren en geen kostbare tijd verloren te laten gaan. De KP doet voor deze uitzonderlijke actie een beroep op Piet Blokker, die door Van Baak is gedwongen om met zijn auto als diens chauffeur op te treden.

Besneeuwde polderwegen

De KP komt waarschijnlijk al direct op 29 januari in actie. Blokker brengt in de ijsskoude middag Van Baak met

de auto van Edam naar Purmerend. KP'ers bewaken de besneeuwde polderwegen met een verrekijker. Als ze de auto over de Oosterweg aan zien komen, gaat een van hen ('Rooie' Hennie Bakkenes) op de weg liggen, hij doet alsof hij van zijn fiets is gevallen. Blokker remt en de overvallers sleuren de verraste Van Baak uit de auto. Jan de Boer wordt gebeld en op de mouw gespeld dat Van Baak hem nog wil spreken in Purmerend en dat hij wordt opgehaald met de burgemeestersauto. Achter het stuur zit ditmaal een politiemann die De Boer kent. Hij stapt nietsvermoedend in en de KP pakt hem even later ook op. Piet Blokker kan onderduiken maar dat doet hij niet vanwege zijn vrouw en zoontje. De Duitsers arresteren hem snel. Blokker houdt vol dat hij de overvallers niet kent en niets over ze weet. Hij zit zes weken in de gevangenis in Amsterdam; daarna keert hij terug bij zijn gezin. Klaas de Boer, vooraanstaand verzetsman en chauffeur van de KP (geen familie van Edammer Jan de Boer) rijdt Van Baak en De Boer naar een boerderij bij De Rijk. Egbert Snijder verhoort ze nog dezelfde dag in een schuur. Hierbij zijn veel KP'ers aanwezig. Maarten Buijten vertelt in 1990 (in het boek *Verzet Verwoord*) dat de gevangenen met stenguns onder schot werden gehouden door twee jonge mannen, van wie hij vermoedt dat ze uit De Rijk kwamen. In het verslag van dit bijzondere gesprek worden

De overlijdensakte van Hendrik van Baak van de gemeente De Rijp.

Van Baak en De Boer ‘beklaagden’ genoemd. Van Baak geeft toe dat hij de namen van minimaal vijf mensen aan de SD heeft doorgegeven, en dat hij het zijn plicht vond om de drie Edamse jongemannen naar Amsterdam te laten brengen. Desgevraagd zegt hij de Nederlandse regering in Londen niet te erkennen. Over Jan de Boer vermeldt het verslag dat hij aan Van Baak namen doorgaf van verzetsmensen en inwoners van Edam, met het verzoek om de SD ze te laten ophalen. ‘Verder kwam vast te staan dat hij steeds liep te spionneren, en tot de kleinste dingen overbracht.’ Buijten omschrijft de gang van zaken in de boerenschuur als een ‘provisorische terechtzitting’; Snijder vertelt hem dat er iemand van de rechterlijke macht in Alkmaar bij was.

Onopvallende personenauto

Hertha Ladwig wordt ongerust als haar man de avond van 29 januari om zeven uur nog niet thuis is gekomen. Ze neemt contact op met de politie in Purmerend. Ook belt ze Walter Sendowski, sinds kort de *Ortskommandant* van Purmerend. In Edam wemelt het daarna van de Duitse soldaten. De beruchte SD’er Friedrich Viermann krijgt van Willy Lages (hoofd van de *Sicherheitspolizei* en de SD in Utrecht en Noord-Holland) opdracht om de verdwijning van Van Baak en De Boer te onderzoeken. Hij vraagt Ladwig om namen van leden van het verzet te verzamelen. Haar kruidenier Jan Johan Westmijze helpt haar. Ook de familie van Jan de Boer laat zich niet onbetuigd. Op 6 februari 1945 geeft Ladwig veertien namen van verzetsmensen aan Viermann. Maar het Duitse onderzoek loopt toch min of meer dood. Half februari schrijft Ladwig een brief aan Hanns Albin Rauter, de hoogste SS’er in Nederland, waarin ze vertelt wat ze weet. Hij belt haar op, belooft zijn best te blijven doen en geen represailles uit te voeren. De wanhopige Ladwig looft een beloning van 2.500 gulden uit voor het terugvinden van haar man. Viermann verklaart na de oorlog

dat hij met iemand uit het verzet besprak dat de Duitsers een ter dood veroordeeld lid van de ondergrondse niet zouden liquideren als Van Baak heelhuids zou terugkeren. Maar dit leidt ook tot niets. Er komt wel beweging in de zoektocht naar het verdwenen tweetal als Jannie (Jannetje) de Boer, een nicht van Jan de Boer, zich op 6 februari 1945 meldt bij Walter Sendowski met informatie. Wat Sendowski, Hertha Ladwig en de familie De Boer niet weten is dat Van Baak en De Boer dan al een week dood zijn.

Jannie de Boer vertelde Sendowski al eerder dat ze op de dag van de ontvoering Egbert Snijder en andere mannen in Ieren jassen in de Purmer zag. Het leidde niet tot een Duitse actie. Op 6 februari 1945 ziet ze Wil Tonneman, een KP’er, het huis van Klaas de Boer ingaan. Ze informeert opnieuw Sendowski, die zijn soldaten beveelt om nog dezelfde avond dit huis te overvallen. Ze arresteren de aanwezige Klaas en Egbert Snijder en brengen beide mannen naar de oude Landbouwschool (nu Villa Clementine). Ze zeggen tegen Sendowski dat ze niks met het verzet hebben te maken. Maar Jannie de Boer wijst Snijder aan als de man die ze op 29 januari zag in de Purmer, de dag waarop haar oom en de NSB-burgemeester verdwenen. ‘Jannie, hoe kun je dat nou doen!’, roept Egbert ontzet uit. De KP’ers willen hun twee kameraden natuurlijk bevrijden. Ze houden vanuit de Rusthoeve de Landbouwschool in de gaten, en bij de Vurige Staart (langs de Jaagweg) ligt een overvalploeg klaar voor als ze naar Amsterdam worden gebracht. De Duitsers zijn de KP echter te slim af. In plaats van in een overvalwagen vervoeren ze de verzetsmannen (samen met een Joods gezin) in een onopvallende personenauto. Hierdoor ziet de overvalploeg ze niet passeren. De Duitsers weten waarschijnlijk niet dat ze de ontvoerders van Van Baak en De Boer in handen hebben. Klaas de Boer en Bert Snijder slaan tijdens hun korte gevangenschap niet door, want de Duitsers kunnen ze nog steeds niet vinden. Ze leven echter niet lang meer. Op maandag 12 februari 1945 worden ze samen met zes andere verzetsmannen in Haarlem gefusilleerd als vergelding voor een aanslag door een Haarlemse verzetsgroep. Ze zijn pas 32 jaar. Na de bevrijding worden hun lichamen op 4 juni 1945 gevonden in een massagraf in de duinen bij Overveen.

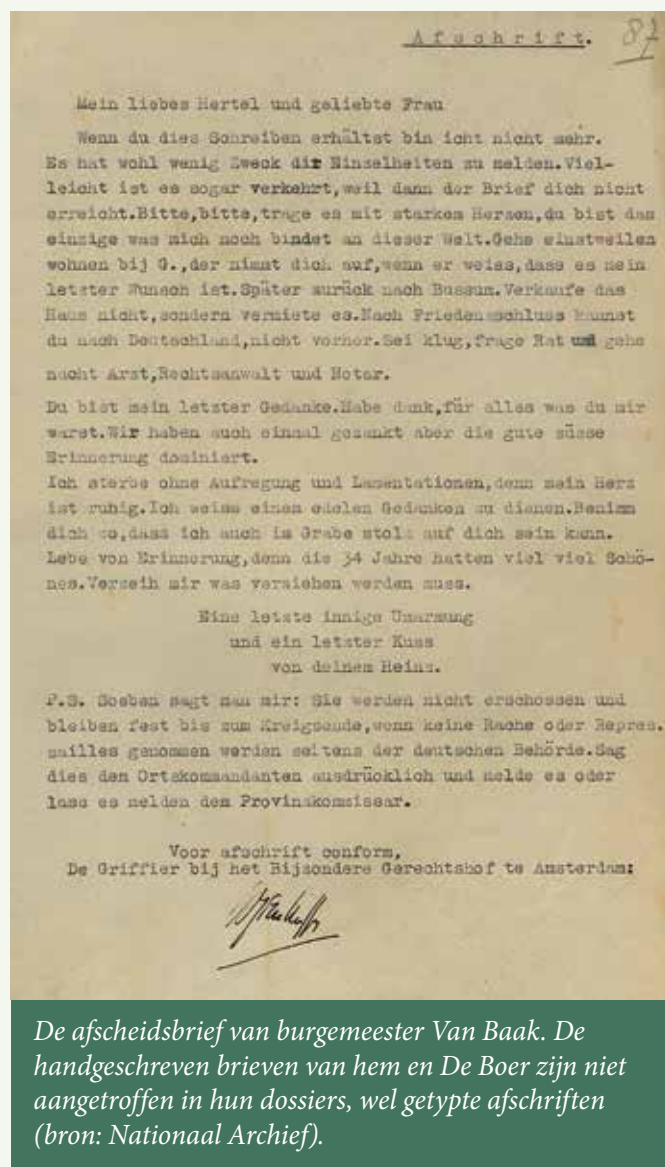
Koemest en puin

De Duitsers slagen er niet meer in Van Baak en De Boer op te sporen. Wat na hun verdwijning met de twee mannen gebeurde, blijft na de oorlog nog lang een mysterie. Leden van het verzet die er meer over weten houden hun kaken stijf op elkaar. Pas in mei 1946 stelt de Politieke Recherche Afdeling (PRA) Purmerend een onderzoek in naar de ‘vermoedelijke eliminatie’ van de twee. De onderzoeker rapporteert dat Egbert Snijder waarschijnlijk van de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten

(BS) in Gewest XI de opdracht krijgt om ze te ontvoeren en te doden, en dat Snijder hiervoor verzetsmannen inschakelde die hij kent. Hij heeft geen getuigen gehoord die dit bevestigen. Maar Jacob Tanger van de PRA Amsterdam spreekt een maand later wél getuigen die meer weten over de ontvoering, terechtstelling en begrafenis van Van Baak en De Boer. Veehouder Cornelis Groot vertelt op 6 juni 1946 aan Tanger dat zijn boerderij op de Zuiddijk 479 het toneel was van deze spectaculaire gebeurtenissen in de geschiedenis van het Waterlands verzet. Hij is bij het gesprek van Snijder met Van Baak en De Boer. Volgens Groot wordt vastgesteld dat zij 'een groot gevaar betekenden voor de illegaliteit in Waterland' en daarom is 'tegen beide personen een doodvonnis uitgesproken'. Hieraan moet de gewestelijke BS-commandant nog wel zijn goedkeuring geven. In de loop van de volgende dag komt dit bericht. Waarschijnlijk mogen Van Baak en De Boer in afwachting hiervan een afscheidsbrief aan hun familie schrijven. Het is aannemelijk dat Van Baak en De Boer op dinsdag 30 januari 1945 zijn gedood. Hierover verklaarde de veehouder: 'Beide personen werden in de stal op mijn bedrijf tegen de muur geplaatst en de 2 leden van de K.P., welke nu niet meer in leven zijn, hebben elk een stengun waarvan de houder was gevuld elk met 3 patronen, van zeer korte afstand op het hoofd van bedoelde personen gericht, waarna de stenguns, welke op automatisch waren gesteld, werden afgevuurd. Ik zag beide personen (...) onmiddellijk neerstorten, zij bloedden hevig uit hoofdwonden en gaven geen enkel teken van leven meer.' De lijken worden in een kelder op de boerderij van Groot gelegd, bedekt met een laag koemest en puin. Groot bevestigt dat zij daar nog liggen. De officiële identificatie van de lijken duurt lang. De overlijdensakte van Van Baak (en waarschijnlijk ook van De Boer) wordt door de gemeente De Rijp pas opgesteld op 11 februari 1947. Er staat in dat Van Baak 'op of omstreeks dertig Januari negentienhonderdvijfenveertig is overleden.' Hij is vermoedelijk in mei 1947 herbegraven.

Afscheidsbrieven

In de PRA-onderzoeken in 1946 spelen de afscheidsbrieven die Van Baak en De Boer mochten schrijven van hun ontvoerders ongetwijfeld een rol. De vrouw van De Boer verklaart dat ze nooit een bericht van haar man heeft gekregen. Of zijn familie de brief later onder ogen heeft gekregen is niet duidelijk. De familie De Boer ontvangt wel een anonieme brief (ondertekend met 'Een vriend van je vader') waarin namen van verzetsmensen worden genoemd en waarin ook staat dat de Boer is doodgeschoten door ene 'Vermeer' ('die boven de Wed. Smits woont, op de Donkere kant'). De afscheidsbrief van de Edamse boerenleider is gedateerd op 30 januari. Hij doet zijn vrouw, zeven kinderen, ouders en zelfs de burens de groeten. Volgens hem treft hem geen schuld voor wat er

is gebeurd. Hij had de drie gearresteerde jongens steeds gewaarschuwd geen bommen om te zagen. De Boer heeft nog een sprankje hoop op een goede afloop: '(...) toch hoop ik dat wanneer alles eens goed bekeken word(t) dat het nog voor ons allen goed afkomt ik heb zelf zoo veel voor veel menschen gedaan daar is de hele burgerij wel van overtuigd (...)'

Van Baak schrijft in het Duits naar zijn vrouw, die hij liefkozend 'Hertel' noemt. Hij moet tot het einde hoopvol zijn geweest zijn netelige positie te overleven. Hij eindigt zijn brief met de mededeling dat hem is verteld dat hij en De Boer niet worden doodgeschoten als de Duitsers geen wraak nemen voor hun ontvoering, en dat ze dan tot het eind van de oorlog gevangen zouden blijven zitten. Ook De Boer rept hierover in zijn afscheidsbrief. Van Baak vraagt zijn vrouw om Ortskommandant Sendowski en provinciecommissaris Backer te informeren. Wat is er na hun liquidatie met de brieven én met de informatie dat hun levens gespaard zouden kunnen worden gebeurd? Ze zijn, dat staat vast, niet (direct) bezorgd bij hun families.

Egbert Snijder brengt de brief van Van Baak en zijn ring en horloge naar Marie de Boer, de vrouw van Klaas. Marie stopt alles in een blikje, dat ze onder de keukenvloer verstopt. Na de oorlog geeft ze het aan de POD.

Hertha Ladwig schrijft op 24 november 1945 aan haar advocaat dat ze de afscheidsbrief van haar man die dag heeft ontvangen. Ladwig citeert de passage waarin haar man schrijft dat hij vast blijft zitten tot het eind van de oorlog als de Duitsers geen represailles uitvoeren en vraagt om dit aan Sendowski en provinciecommissaris Backer te vertellen. Ladwig is woedend dat ze deze brief van haar man pas tien maanden na zijn verdwijning krijgt. Ze suggereert dat als zij de brief eerder had ontvangen er voor haar en de familie De Boer geen redenen waren geweest om namen van verzetsmensen door te spelen aan de Duitsers. Was de KP werkelijk van plan de levens van Van Baak en De Boer te sparen? Waarom is dit niet doorgegaan? Na de liquidatie van Van Baak en De Boer heeft het verzet er geen belang bij om de brieven direct over te dragen aan hun families. Hertha Ladwig wordt op 5 december 1945, omdat zij zich vergelijkbaar met Van Baak had gedragen tijdens de bezetting, veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes jaar (waarvan vijf jaar in een rijkswerkinrichting) en ontzetting uit het kiesrecht en ambten voor het leven. Ze krijgt gratie, en verlaat de gevangenis eind oktober 1948. Familieleden van Jan de Boer en kruidenier Westmijze krijgen eveneens zware gevangenisstraffen voor hun rol in dit ontvoeringsdrama. Hendrik van Baak wordt in juni 1947 nog postuum als 'beschuldigde, thans overleden' door het Tribunaal in Haarlem schuldig bevonden aan hulp aan het Duitse bezettingsregime, belemmering van het verzet in Purmerend en Edam en verraad van verzetsmensen en onderduikers. Zijn nalatenschap van 50.000 gulden

wordt verbeurdverklaard, evenals zijn kostbare bibliotheek van ruim 10.000 oude drukken.

Magazijn De Ster

In zijn zoektocht naar een opvolger voor de verdwenen Van Baak komt provinciecommissaris Backer uit bij de bekende Purmerendse winkelier Gerard Gouda. Hij is al waarnemend burgemeester van het stadje. In 1889 geboren in Den Helder, arriveert Gouda in 1909 in Purmerend om te werken als winkelbediende. Op 27 juli 1916 trouwt hij met de Purmerendse Antje Hekel. In dezelfde maand begint Gouda een eigen manufacturenzaak, Magazijn De Ster, op het adres Nieuwstraat 15. Gouda wordt al voor de oorlog lid van de NSB; op 29 november 1935 zweert hij tijdens een partijbijeenkomst in Hotel Boon aan de Wagenbeurs trouw aan de partij en partijleider Anton Mussert. Gouda heeft als kringpropagandist een leidende rol in de Purmerendse afdeling. Hij draagt soms het zwarte NSB-uniform. Na de Duitse inval zit Gouda enkele dagen geïnterneerd in Amsterdam. In de oorlog is hij onder meer 'Leider van de Centrale Keuken' in Purmerend. Als trouw partijlid draagt hij in 1941 bij aan een hypotheek voor een kringhuis van de NSB in Purmerend. Zijn vrouw Antje Gouda-Hekel is lid van de Nationaal-Socialistische Vrouwenorganisatie (NVSO); hun

zoons Jacob en Karel zijn eveneens partijlid en actief in de Weer Afdeling (WA), de ordedienst van de NSB. Van november 1941 tot mei 1943 is Gouda *Treuhänder* (beheerder) van de Joodse manufacturenzaak van de broers Arie en Leonard Sniijders in Enkhuizen. Jacob Gouda krijgt de dagelijkse leiding. De Gouda's ontvangen hiervoor een financiële vergoeding. De broers Sniijders hebben al snel niets meer te zeggen over hun zaak en andere bezittingen. Gouda dreigt ze aan te geven bij de Duitsers als ze niet meewerken en koopt hun winkelinventaris met een waarde van 4.000 gulden voor maar 300 gulden. Volgens Gouda (die benadrukte dat de Duitse instanties zijn daden goedkeurden) zijn ze als Joden ongeschikt voor het zakenleven en kunnen ze beter in een fabriek gaan werken.

Biljartartikelen

Na de ontvoering van Van Baak treedt Gouda op als waarnemend burgemeester. Hij omschrijft dit als 'een offer voor de gemeenschap'. Gouda zit op 19 februari 1945 een vergadering voor van de burgemeesters van de kring Waterland, waarin hij zich beklagt over de vele diefstallen in Purmerend en zegt dat hiertegen hard moet worden opgetreden, 'om maar niet te spreken van de plaats hebbende moordovervallen op kameraden en de ontvoering van Kam [Kameraad - RL] van Baak.'

Magazijn „De Ster”
voor het
AANNEMEN en TROUWEN
hebben wij voor de Heeren een geheel nieuwe collectie
Heeren Overhemden, gekleurd en wit, Boorden en Manchetten,
Dassen en Zelfbinders, Bretelles en Manchetknoopen,
tegen aanmerkelijk verminderde prijzen.
G. GOUDA - Nieuwstraat - Purmerend.

Een advertentie van Magazijn De Ster in Schuitemakers Purmerender Courant van 16 maart 1919 (bron: Waterlands Archief, krantencollectie).

Eind februari 1945 waarschuwt Gouda dat het Duitse leger inwoners die worden betrapt op het rooien van bomen of het stelen van hout ter plaatse doodschiets. Hij doet 'een dringend beroep op de gehele bevolking, opdat veel ellende kan worden voorkomen.' En nadat onbekenden in dezelfde maand huisnummersbordjes hebben weggehaald schrijft Gouda aan 'zijn' inwoners: 'Op bevel van de Duitse Weermacht moeten alle nummers, welke de vorige week zijn afgerukt, binnen twee maal vier en twintig uur weer worden aangebracht. Bij niet opvolging van dit bevel, wordt de inboedel van de bewoners in beslag genomen en het huis in brand gestoken. Iedere bewoner is dus verantwoordelijk voor zijn eigen nummer. Uiterlijk Woensdag 12 uur moet alles in orde zijn.'

Het burgemeesterschap valt Gouda zwaar. Hij heeft hierdoor te weinig tijd voor zijn zaak en van zijn zoon Jacob kan hij ook geen steun verwachten; Hij is als Landwachter elders in het land actief. Gouda probeert het hoofd boven water te houden met de verkoop van biljartartikelen. Op 26 april 1945, heel kort voor de bevrijding, treedt hij af. Backer heeft een nieuwe burgemeester gevonden: Petrus Lambertus Lagerweij. Gouda wordt op 10 mei 1945 gearresteerd en na een paar dagen in de Rijks HBS overgebracht naar Fort Benoorden Purmerend. Wanneer de POD Waterland hem naar zijn houding in de oorlog vraagt, zegt hij: 'Tijdens mijn burgemeesterschap heb ik de belangen en voedselvraagstukken der gemeente Purmerend naar eer en geweten behandeld. Tijdens dien tijd is het mij gelukt om personen, die door den Sicherheitsdienst gearresteerd waren (...) los te krijgen.' Volgens Gouda kende hij leden van het verzet.

Maar de Purmerendse NSB'ers hadden afgesproken om nooit iemand aan te brengen, en daaraan zouden ze zich volgens Gouda gehouden hebben.

'Op hondsche wijze'

De *Nieuwe Noordhollandse Courant* (bericht na de bevrijding regelmatig over de strafzaken tegen Purmerendse collaborateurs, zo ook over Gouda. Het Tribunaal in Haarlem veroordeelt hem op 23 september 1946 voor het lidmaatschap van de NSB, het bekleden van partijfuncties, hulp en steun aan de Duitsers (door zijn burgemeesterschap), het beheer van de zaak van de broers Snijders en het financiële gewin hieruit. Zijn straf is twee jaar internering (vanaf 10 mei 1945), ontzetting uit het actief en passief kiesrecht en verbeurdverklaring van zijn vermogen tot 15.000 gulden. Maar de Hoge Autoriteit, de functionaris die beoordeelt of uitspraken van Tribunalen kunnen worden uitgevoerd, vindt deze straf te licht, vooral wegens zijn 'op hondsche wijze' bejegenen van de Joodse gebroeders Snijders. Hij verwijst daarom in april 1947 Gouda's zaak terug naar het Tribunaal voor een nieuwe beoordeling. Gouda komt hierdoor tot zijn ontsteltenis niet vrij in mei 1947. Antje Gouda-Hekel schrijft op 12 mei aan het Tribunaal dat haar man 'zeer terneergeslagen' is, dat ze hoopt dat zijn zaak snel voorkomt spatie weg 'en dat zich alles nog ten goede schikt, zoodat wij weer samen kunnen werken, en trachten nog weer iets op te bouwen.' Na twee zittingsdagen oordeelt het Tribunaal op 7 augustus 1947 dat Gouda weliswaar de broers Snijders heeft bedreigd als Treuhänder, maar dat hij zijn dreigementen niet heeft uitgevoerd, en dat derhalve 'niet van een hondsche wijze van optreden (...) kan worden gesproken.' De rechters vinden ook dat hij zich als burgemeester niet ernstig heeft misdragen tegenover de Purmerenders.

In dit oordeel speelt de getuigenverklaring van de Purmerendse politiemann Gerrit Aalt Verbaan een doorslaggevende rol. Hij verklaart dat Gouda hem had verteld dat hij was gevraagd om burgemeester te worden, maar dat hij zichzelf niet be-

kwaam genoeg vond. Verbaan: 'Wij hebben toen tegen Gouda gezegd: neem dat alsjeblieft op U. Als we toch een N.S.B.-er moesten hebben, hadden we hem het liefst, want we hadden de overtuiging, dat hij voor de bevolking zijn best zou doen en niet in staat was tot verraad. Hij heeft ook veel goed gedaan. Zo heeft hij den moord op een vrouw, die het met de Duitsers hield, als moord uit minnenijd gequantificeerd, waardoor voorkomen is, dat de Duitsers strafmaatregelen namen, waartoe ze reeds klaar stonden. Gouda heeft mij gezegd een N.S.B. er te zijn uit idealisme. Nu hij had gezien, wat de Duitsers hier hebben gedaan, was zijn overtuiging, dat dit in strijd was met de denkbeelden der N.S.B. Van Baak had een verwant van De Geer [Dirk Jan de Geer, minister-president toen de oorlog uitbrak, vluchtte naar Londen, in september 1940 door koningin Wilhelmina gedwongen af te treden, keerde in februari 1941 terug naar bezet Nederland – RL] tot burgemeester op te leiden. Deze was gewapend met een verklaring van de S.D., dat hij als loco-burgemeester of -secretaris kon optreden doch Gouda maakte aan zijn optreden een einde. Reeds in 1941 had Gouda op ons verzoek tegen zijn zoon opgetreden, die zich als N.S.B. er tegen de Politie had verzet. Toen wij hoorden van Gouda's optreden tegen Snijders viel ons dat hard van hem tegen.' Ook bijna twintig vooraanstaande Purmerenders, onder wie leden van het verzet, nemen het in brieven aan het Tribunaal op voor hun stadgenoot. Een van hen schrijft: 'Tijdens het schrikbewind van de N.S.B. Burgemeester van Baak was Gouda waarnemend burgemeester. In deze functie heeft Gouda zich correct gedragen en vele gevaren, welke door het optreden van Van Baak dreigden te zullen ontstaan, wist Gouda op handige wijze te omzeilen.' Volgens de briefschrijver kon Gouda zonder problemen in Purmerend terugkeren. Het Tribunaal schaart zich achter de eerder

*Paspoortfoto van Gerard Gouda, februari 1941
(bron: Nationaal Archief).*

aan Gouda opgelegde straffen, met uitzondering van de internering. Omdat Gouda al vanaf 10 mei 1945 vastzit, komt de Purmerender al enkele dagen later vrij; hij heeft dan door de dubbele beoordeling van zijn zaak drie maanden langer vastgezeten. De familie Gouda keert na verloop van tijd terug in Purmerend. Gerard en Jacob Gouda (hij krijgt een straf van acht jaar, maar wordt in 1950 voorwaardelijk vrijgelaten) openen in maart 1950 een winkel in werkkleding in de Koestraat 1, later gevolgd door een modehuis in de Hoogstraat en een autowasserette op de hoek Koestraat/Plantsoenstraat. Hun terugkeer in Purmerend lijkt geruisloos te zijn verlopen. Er waren wel Purmerenders die het oorlogsverleden van de familie niet wilden of konden vergeten en principieel niet kochten bij de Gouda's. Op 7 juli 1967 overlijdt Gerard Gouda.

Oud-Indisch man

De opvolger van Gouda is de in Purmerend volledig onbekende Petrus Lambertus (Piet) Lagerweij. Tot nu toe was niet meer over hem bekend dan dat hij een 'oud-Indisch man' zou zijn. Piet Lagerweij wordt geboren op 15 augustus 1888 in Amsterdam. Rond 1912 vertrekt hij

naar Nederlands-Indië, waar hij in 1915 in dienst treedt van het bestuur van de Nederlandse kolonie. Hij houdt zich op Flores en Zuid-Celebes bezig met de aanleg van wegen, bruggen, gebouwen, rechtspraak en hygiënische zorg. Tijdens een verlofperiode trouwt hij op 10 januari 1924 in Amsterdam met de jonge Lily Hohn (1902). Ze volgt hem naar het Verre Oosten, waar ze vier kinderen krijgen. In 1934 wordt Lagerweij Gewestelijk Secretaris van de residentie Lampongsche Districten. Hij doet administratief werk en beheert enkele 'leprozerijen'. In 1938 keert Lagerweij met zijn gezin terug naar Nederland; hij ontvangt een pensioen van 3.700 gulden per jaar. In augustus 1938 wordt hij lid van de NSB. Na de oorlog verklaart Lagerweij dat hij zich uit 'idealisme' aanmeldt: 'Omdat Ned-Indië praktisch onverdedigd was en verder de mouterij op de Zeven Provinciën, wat door de Tweede Kamer destijds werd toegejuicht, vond mede zijn oorzaak, dat ik in 1938 reeds lid van de NSB werd. Hier kwam nog bij de slechte economische toestand in die jaren in Nederland.' Bij zijn aanmelding schrijft hij kruiperig dat hij al van 1934 tot 1938 werkte voor de partij, maar dat het door zijn openbare functie ongewenst was dat hij toen al partijlid werd.

Geknoei

Lagerweij heeft voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog functies bij de NSB, Winterhulp Nederland en de Nederlandse Volksdienst. Na de Duitse inval zit hij van 12 tot 15 mei 1940 geïnterneerd in Amsterdam. Zijn vrouw is geen NSB-lid, zijn twee oudste kinderen zitten bij de Nationale Jeugdstorm. Op 1 maart 1940, vlak voor de Duitse inval, start Lagerweij een bouwmaatschappij, die twee huizenblokken in de hoofdstad exploiteert. Lagerweij moet in 1944 ontslag nemen wegens knoeien met rekeningen voor reparaties. Zijn opvolgers zijn blij dat hij vertrekt omdat hij volgens hen NSB'er en

pro-Duits was. Lagerweij verhuist in 1942 met zijn vrouw en kinderen naar Nieuwer-Amstel. Ze betrekken een woning van een Joods gezin dat naar Amsterdam moet verhuizen. Hij verklaart na de oorlog dat hij huizen van zijn schoonfamilie alleen aan Joden verhuurde (onder wie dit gezin) 'zonder verhoging van huur, noch sleutelgeld.' Hij is bijna een half jaar beheerder van een Joodse winkel in kleermakersfournituren. Na Dolle Dinsdag (6 september 1944) komt het gezin terecht in Duitsland. Lagerweij keert alleen terug om zijn werkzaamheden in Amsterdam voort te zetten. Op 19 maart 1945 solliciteert hij bij provinciecommissaris Backer naar een burgemeesterspost. Hij stuurt hem een ingevulde vragenlijst en een overzicht van zijn levensloop, en spreekt over zijn belangstelling met NSB-districtsleider H.L.G. Ouwerkerk. Volgens Lagerweij benaderde Backer hem voor deze functie en was de sollicitatieprocedure niet meer dan een formaliteit. Lagerweij moet hebben geweten dat bij zijn benoeming het einde van de oorlog niet ver weg was. Naar zijn beweegredenen om toch nog te solliciteren is het gissen: was het geldgebrek, ijdelheid, domheid, blind vertrouwen in het Duitse regime...?

Tien dagen

Burgemeester Piet Lagerweij maakt weinig indruk in Purmerend in zijn slechts tien dagen durende burgemeesterschap. Gemeentesecretaris Johan Gerhard Verburg verklaart in het naoorlogse onderzoek naar de gedragingen van Lagerweij dat het niets had te betekenen: 'Hij kwam 's morgens even op het stadhuis kijken, de post doorzien, en verder zag men hem op de dag niet. Hij heeft ook niemand iets in de weg gelegd. In uniform heb ik hem niet zien lopen, evenmin met een N.S.B.-speldje. Hij was hier inwonend bij de weduwe van de vorige Burgemeester. Na de bevrijding heb ik hem niet meer gezien.' Lagerweij wordt op 9 mei 1945

opgepakt. Het Amsterdamse Tribunaal veroordeelt hem op 31 juli 1946 tot anderhalf jaar internering omdat zijn gedrag in strijd was met de belangen van het Nederlandse volk (een veelvoorkomende formulering), met aftrek van de tijd die hij al vast zat. Lagerweij verliest ook het passief en actief kiesrecht, mag geen overheidsfuncties meer bekleden, en van zijn vermogen wordt 5.000 gulden verbeurdverklaard. De behandelend notaris is duidelijk niet gecharmeerd van Lagerweij. In een brief aan het Amsterdamse Tribunaal schrijft hij: ‘ (...) deze patiënt maakte geen aangename indruk. De beheerder vermoedt dat ook nog meer geld wordt achtergehouden. Hij schijnt of liever zijn vrouw schijnt zeer gelieerd te zijn geweest met Rost van Tonnin-gen [belangrijke NSB’er - RL], terwijl met Anton en Tante [verwijzing naar NSB-leider Anton Mussert, die getrouwd was met zijn tante - RL] ook connecties bestonden.’ Piet Lagerweij komt op 9 november 1946 vrij. Hoe het hem na zijn vrijlating vergaat, is onbekend. Hij sterft op 4 september 1969 in Amsterdam. Op 12 mei 1945 arriveert de opvolger van Lagerweij, de eerste naoorlogse burgemeester van Purmerend. Zijn naam: Reinder Kooiman. Wat nu pas blijkt, is dat kort na zijn benoeming de POD Waterland in juni 1945 óók een onderzoek heeft ingesteld naar zijn gedrag in de Tweede Wereldoorlog (meer hierover in het artikel ‘Ook POD-onderzoek naar Reinder Kooiman. Burgemeester Purmerend 1945-1973’). ■

Verantwoording

Voor de artikelen over de NSB-burgemeesters en Reinder Kooiman zijn de CABR-persoonsdossiers onderzocht van Hendrik August van Baak, Hertha Ladwig, Jannie de Boer, Gerard Gouda, Jacob Gouda, Piet Lagerweij, Reinder Kooiman. Ze bevatten deels informatie waarmee deze Purmerendse oorlogsgeschiedenissen volledig kon worden beschreven en op onderdelen gecorrigeerd en/of

aangevuld. Er is ook gebruik gemaakt van eerdere publicaties, waaronder: *Purmerend in oorlogstijd 1939-1945* (G. de Wolf, 1945), *Verzet Verwoord* (Ben Koster en Ruud Luiks, 1990) en artikelen in dit blad (onder meer over Pieter Kikkert in maart en september 2020, Ruud Luiks).

Met dank aan: Rob Teunissen (Bureau voor Historisch Onderzoek regio Waterland), de behulpzame medewerkers van het Nationaal Archief, André Swijtink.

Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)

Het Nationaal Archief in Den Haag.

Na de Duitse inval vluchtte de Nederlandse regering naar Londen. Een deel van de Nederlanders collaboreerde (d.w.z. werkte samen) tussen 1940-1945 met de Duitse bezetters. De regering in Londen stelde wetten op om hen na de oorlog te berechten: de bijzondere rechtspleging. Van ongeveer 425.000 verdachte personen is het gedrag in de oorlogsjaren onderzocht. Redenen waren bij voorbeeld lidmaatschap van de NSB, verraad of indiensttreding bij het Duitse leger. Er zijn 66.000 personen veroordeeld. De meesten kregen gevangenisstraffen tussen één en vijf jaar. Bijna 1.900 personen werden veroordeeld tot een gevangenisstraf van tien jaar of meer. 152 collaborateurs kregen de doodstraf.

De 425.000 persoonsdossiers (met onderzoeksrapporten, foto's, getuigenverklaringen, rechtbankverslagen en dergelijke) worden bewaard in het Nationaal Archief (NA) in De Haag. Ze zijn in bruine dozen verzameld in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR). Het is een enorm archief: 3,8 kilometer lang, 30 miljoen pagina's. Vanaf 1 januari 2025 kan iedereen de papieren dossiers doorzoeken in het NA. Hiervan wordt veel gebruik gemaakt. Door onderzoekers en journalisten, maar ook door mensen die meer willen weten over het oorlogsverleden van familieleden weten het archief te vinden. Ongeveer dertig procent van het CABR is al gedigitaliseerd. Dit biedt nieuwe onderzoeksmogelijkheden. Veel CABR-dossiers bevatten ook informatie over (Joodse) slachtoffers, verzetsstrijders en oorlogsgebeurtenissen. Deze informatie is moeilijk te vinden in de papieren dossiers omdat die alleen op naam van de verdachten staan. Vanaf 1 juli 2025 kan het gedigitaliseerde deel van het CABR ook in het NA worden doorzocht. Vanaf medio februari 2026 kan dat onder meer ook in het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies in Amsterdam en het Noord-Hollands Archief in Haarlem. Het CABR is naar verwachting in 2027 volledig gedigitaliseerd en kan dan thuis online worden geraadpleegd. Hiervoor wordt de Archiefwet gewijzigd. Voor wie meer wil weten over de bijzondere rechtspleging, het CABR en/of onderzoek wil doen: www.oorlogvoorderechter.nl.